

MOVAROUNNAHR ARAB TILSHUNOSLIK MAKTABLARI

Robixonova Kamola

*Alfraganus Universiteti, Filologiya fakulteti,
Sharq filologiyasi kafedrası, Arab filologiyasi
yo'nalishi 4-kurs talabasi*

Jo'rayeva Madina

*Alfraganus Universiteti,
Sharq filologiyasi kafedrası dotsent v.b.(PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqola Movarounnahr hududida shakllangan arab tilshunoslik maktablarining paydo bo'lishi, rivojlanishi va ilmiy an'analari yoritiladi. Mintaqa olimlarining arab tili grammatikasi, xususan nahv va sarf sohalariga qo'shgan hissasi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, Movarounnahrda faol bo'lgan tilshunoslik markazlarining o'ziga xos ilmiy yondashuvlari, ularning Basra va Kufa bilan bog'liqligi, hamda mahalliy ilmiy muhitning arab tilshunosligi taraqqiyotiga ta'siri o'rganiladi. Maqolada Movarounnahr ilmiy maktablarining arab tilshunosligi tarixidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar. Movarounnahr, arab, tilshunoslik, maktablar, nahv, sarf, grammatik an'ana, ilmiy meros, til tarixi.

Abstract. This article examines the emergence, development, scholarly traditions of Arabic linguistic schools formed in the region Movarounnahr. It analyzes the contributions of local scholars to Arabic grammar, particularly in the fields of syntax and morphology, based on historical sources. The study also explores the unique methodological approaches of linguistic centers active in Movarounnahr, their connections with the Basra and Kufa schools, and the influence of the local intellectual environment on the evolution of arabix linguistics. The

article highlights the significance and role of Movarounnahr scholarly schools in the history of Arabic linguistic studies.

Keywords. Movarounnahr, Arabic, Linguistic, schools, syntax, morphology, grammatical tradition, scholarly heritage, language history.

Kirish. Arab tili insoniyat tarixida juda muhim o‘rin tutgan tillardan biri bo‘lib, uning ilmiy, madaniy va diniy ahamiyati beqiyosdir. Arab tili VII asr boshlarida Islom dinining paydo bo‘lishi bilan birga keng tarqaldi va tez orada nafaqat Arabiston yarimorolida, balki Yaqin va O‘rta Sharq, Shom, Misr, Eron, Markaziy Osiyo hududlarida ham xalqaro ilmiy va madaniy til sifatida rivojlandi. Arab yozuvi qadimiy davrlarda ham mavjud bo‘lib, bu yozuvlarning eng qadimiy namunalariga Saf, Lihyan, Semud, An-Nimar, Zabad kabi yozuvlar kiradi.¹² Shu bilan birga, Arabistonning jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi ayniqsa IX– XII asrlarda o‘zining cho‘qqisiga yetdi. Movarounnahr hududi, ya‘ni Xorazm, Buxoro, Samarqand, Shosh, Qashqa va Surxon vohalari, o‘sha davrda ilm-fan va madaniyatning yirik markaziga aylangan. Bu hududda Arab tilshunosligi maktablari vujudga kelgan bo‘lib, ular Arab tilining nafaqat grammatika va balog‘at, balki adabiyot va ilmiy merosini chuqur o‘rganishga xizmat qilgan.

Arab tili va yozuvining Movarounnahrda kirib kelishi. Arab tili Movarounnahr va Xuroson hududlariga VII asr oxiri va VIII asr boshlarida kirib kela boshladi. Bu davrda Arabiston arablariga tegishli bo‘lgan siyosiy va madaniy kengayish, shuningdek, Islom dinining yoyilishi tilning mahalliy aholi orasida ham tarqalishiga xizmat qildi. Movarounnahrda ilk arab yozuviga oid arxeologik topilmalar mavjud bo‘lib, ulardan biri qo‘y kurak suyagiga yozilgan yozuv, ikkinchisi esa Sug‘d shohi Devashtichning Xuroson hokimi Amir al-Jarroh ibn Abdullohga yo‘llagan maktubi hisoblanadi. VIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab arab tili ilm-fan va davlat boshqaruv tili sifatida keng qo‘llanila boshlandi. Arab tili ilmiy va madaniy hayotning asosiy vositasiga aylanganligi sababli, hududda Arab tilini o‘rgatish va uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi maktablar vujudga keldi. Shu davrda

¹² Mamatoxunova D.K., Mirziyotev Sh.M. Arab filologiyasiga kirish. 2010.

Movarounnahr Arab tilshunosligi maktabi shakllanish yoʻlida ilk qadamlarini qoʻydi.¹³

VIII–IX asrlarda Arab xalifasi va Islom dunyosidagi ilmiy markazlar Movarounnahrqa qadar yetib bordi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Xorazm kabi shaharlarda madrasalar, ilmiy markazlar va kutubxonalar tashkil etildi. Shu joylarda turli ilmiy bahslar, ilmiy muzokaralar va tarjima ishlarining kuchayishi arab tilshunosligi rivojiga katta hissa qoʻshdi. Bagʻdod, Kufa va Basra kabi markaziy shaharlar bilan muloqot natijasida Movarounnahr arab tilshunosligi maktabi xalqaro ilmiy maydonda oʻz oʻrnini topdi. Shu davrda arab tilida nafaqat grammatika va balogʻat, balki adabiyot, ilmiy tarjimalar va boshqa sohalar ham rivojlandi.¹⁴

Movarounnahr arab tilshunosligi maktabining rivojlanishida koʻplab mashhur olimlar faoliyat koʻrsatdi. Ularning eng mashhurlari quyidagilardir:

1. Abu Rayhon Beruniy – arab tilining goʻzalligini va ilmiy imkoniyatlarini qadrlagan, koʻplab asarlar yozgan.
2. Abu Ali ibn Sino – ilmiy asarlarini arab tilida yaratgan, tilshunoslikka hissa qoʻshgan.
3. Mahmud Zamaxshariy – arab nahvi va balogʻat boʻyicha yetakchi, mashhur asarlar muallifi.
4. Abdurahmon Jomiy – adabiyot va arab tilshunosligi sohasida ijod qilgan. Ushbu olimlar arab tilining grammatika, balogʻat, sarf va nahv kabi sohalarini chuqur oʻrgangan va mintaqada ilmiy til sifatida mustahkamlagan.¹⁵

IX–XII asrlarda Movarounnahr arab tilshunosligi maktabi oʻzining choʻqqisiga yetdi. Ushbu maktab Arabiston, Misr, Eron va boshqa hududlarda ilmiy-madaniy faoliyat bilan shugʻullangan olimlar tomonidan tan olindi. Movarounnahrda arab tilshunosligi nafaqat diniy ilm, balki tarix, adabiyot, falsafa, matematika va tabiiy fanlar bilan uzviy bogʻliq holda rivojlandi. Arab tili shu davrda ilmiy va madaniy til

¹³ Buvaydod Z. Markaziy Osiyoga doir tadqiqotlar. 2012.

¹⁴ Oʻrta Osiyo ilmiy maktablari haqidagi ilmiy toʻplam. Fanlar akademiyasi, 2005.

¹⁵ An-Anbariy. Al-Insaf. 1961.

sifatida markaziy o‘rin egalladi.¹⁶ Shu bilan birga, hududda arab tilini o‘rgatish uchun maxsus maktablar tashkil etilib, kutubxonalar, ilmiy markazlar va tarjimonlar faoliyati kuchaytirildi.

Movarounnahr arab tilshunosligi maktabi rivojlanishida hududning siyosiy va madaniy muhitining roli katta bo‘lgan. Xorazmshohlar saroyida olimlarni himoya qilish, ilmiy muhit yaratish va madaniy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash arab tilshunosligi maktabining mustahkamlanishiga sabab bo‘lgan¹⁷. Amir Temur va temuriylar davrida bu maktabning yuksalishi davom etib, Arab tili o‘rganilishi va tadqiq qilinishi yanada kengaydi. Bundan tashqari, hududda arab tilida ilmiy va adabiy asarlar yaratish an‘anasi shakllandi, bu esa Markaziy Osiyo ilm-fan merosining dunyo miqyosida tan olinishiga yordam berdi.¹⁸

Xulosa. Movarounnahr arab tilshunosligi maktabi IX–XII asrlarda Markaziy Osiyoda ilm-fan va madaniyatning yirik markaziga aylangan. Ushbu maktab nafaqat arab tilini o‘rgatish va rivojlantirish, balki ilmiy, adabiy va madaniy merosni boyitishda ham muhim rol o‘ynadi. Hudud olimlari, jumladan Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Zamaxshariy va Jomiy kabi shaxslar arab tilshunosligi rivojiga beqiyos hissa qo‘shdilar. Movarounnahr maktablari Arabiston va boshqa musulmon olamidagi arab tilshunoslik maktablari bilan muloqot qilgan, tarjima, madrasalar va ilmiy muzokaralar orqali arab tilining xalqaro ilmiy til sifatida rivojlanishiga xizmat qilgan. Shu tariqa, Movarounnahr arab tilshunosligi maktabi ilmiy va madaniy merosni boyitgan, Markaziy Osiyo va musulmon sharqi ilm-fanining rivojida o‘chmas iz qoldirgan muhim markaz bo‘lib qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Arab tili o‘quv qo‘llanmasi. M., 1969.
2. Mamatxonova D.K., Mirziyotov Sh.M. Arab filologiyasiga kirish. Toshkent, 2010.
3. 2010.
4. Qodirov T.Sh., Aliev D.I. Arab tili leksikologiyasi. Toshkent, 2010.

¹⁶ Kovalev A.A., Sharbatov G.Sh. Arab tili darsligi. 1969.

¹⁷ Mavarounnahr (Guliston 2014) – “Daryo orti” to‘plami.

¹⁸ “Ma’naviyat yulduzlari”, Fanlar Akademiyasi, 2001.

5. 4. insaf al-shaykh al-imam khalid al-din abi al-birakat abd al-rahman ibn muhammad ibn abi sa'id al-anbari al-nahwi. 4. 5. fi masail al-khilaf bayn al-tahwiyn al-basriyyin wal-kufiyyin. Misr: Dar atTala'i' lil-Nashr wal-Tawzi' wal-Tasdir, 1961.
6. Daryo orti – Amudaryo orti hududi), Guliston, 2014. (مما وراء الشهرة م).
7. Oranskiy I.M. Eron filologiyasiga kirish. M., 1960.
8. Raxmonov, A. (2025). MUTARRIZIYNING “RISALATUN FIN-NAHV” ASARIDA TIL O‘QITISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 126-130.
9. Рахмонов, А. К. (2025). АБУЛФАТХ БУРҲОНИДДИН НОСИР МУТАРРИЗИЙ–ЎРТА АСР ШАРҚ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ЁРҚИН НАМОЁНДАСИ. *Oriental Journal of Philology*, 5(3), 549-560.
10. Jo'rayeva M. Abdurahmon Jomiy “Al-Favoidu-z-Ziyoiiyya” asarining lingvistik tadqiqi. T.:2020. Zamin Nashr Nashriyoti
11. Jo'rayeva, M. A. SCHOLARS WHO CONTRIBUTED TO THE DEVELOPMENT OF MEDICINE IN MEDIEVAL CENTRAL ASIA.
12. Jo'rayeva, M. A. “SHARHI MULLO” A RARE SOURCE.
13. Jo'rayeva, M. A. SCHOLARS WHO CONTRIBUTED TO THE DEVELOPMENT OF MEDICINE IN MEDIEVAL CENTRAL ASIA.
14. Jo'Rayeva, M. (2025). XORIJIY TILLARNI O ‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR:(ARAB TILI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 222-224.
15. Жўраева, М. (2022). «Ал-фавоиду-з-зиёиййа» ва «Кофия» асарларида феъл туркумининг ёритилиш принциплари. *Востоковедение*, 14(2), 58-65.
16. Жураева, М. А. (2013). Некоторые особенности склонения имен в грамматическом комментарии Абдурахмана Джами «Шарх мулла». *Вестник Челябинского государственного университета*, (23 (314)), 121-125.